

beschavingspeil was wel een eerste vereiste. Door sociaal-liberalen werd in dit proces een wezenlijke rol toebedeeld aan de staat als boven de partijen staand. Nadruk op gemeenschapszin moest samengaan met gelijktijdige zelfontplooiing van het individu. Als overtuigd darwinist stond ook de Nederlandse politicus Treub een organische ontwikkeling voor tegenover een destructief forceren met alle risico's van revolutie. Zijn ideaal was een meritocratische samenleving met gelijke kansen voor iedereen op basis van aanleg en inzet. Aan het individu de plicht om naar vermogen zijn taak te vervullen, tegenover een hem door de staat gegarandeerde beloning naar individuele verdienste. Treub verzette zich tegen collectieve regelingen (zoals het in zijn tijd door links zo zeer gewenste staatspensioen) als leidend tot individuele ledigheid.

In de loop van de tijd (en de hoofdstukken) krijgt de economie in het kader van het maakbaarheids geloof een steeds grotere rol toebedeeld. Tegenover de eerder genoemde denkers die de mens zelf en zijn mogelijkheden tot aanpassing centraal stellen, geloofde James Mill eerder in een betere wereld door vervolmaking van de instituties, dankzij de toegenomen betrouwbaarheid van de politieke economie. Zijn landgenoot Jevons, bekend als grondlegger van het marginalisme of de grenswaardeleer, haalde Bentham's utiliteitsleer erbij om te wijzen op de taak van de staat: ervoor te zorgen dat ondanks de egoïstische berekendheid van het individu toch het grootst mogelijk belang wordt gediend. Staatsingrijpen, met andere woorden, moet! Daarbij is een nuttige rol weggelegd voor sociale wetenschappers.

Modernere onderzoekstechnieken en -resultaten maken echter duidelijk dat de vruchten van sociale hervormingen lang niet altijd geplukt worden door de doelgroep. Met name Jet Bussemakers' helder geschreven hoofdstuk over 'Het einde van de verzorgingsstaat en de calculerende burger' toont het dilemma van het maakbaarheidsidealisme aan. Pieter Hilhorst maakt korte metten met de zwart-wit (of moet ik juist zeggen 'gekleurde'?) uitspraken over de onmogelijkheid van maakbaarheid. Hij betoogt dat de afrekening van liberalen met het maakbaarheidsideaal 'halfslachtig' is, zonder redelijk alternatief. Het einde van een maakbaarheidsproject betekent niet per se het einde van alle 'maakbaarheid'. Zijn analyse herinnert mij aan de negentiende-eeuwse jongliberalen die tegenstanders van door hen gewenste belastinghervormingen haarfijn konden uitleggen dat achterwege laten van hervormingen nog niet betekent dat de staat zich niet met de inrichting van de samenleving bemoeit. Acceptatie van de status quo immers betekent hooguit goedkeuring van de 'gemaakte' samenleving van dat moment. De naam van de liberale politicus Kappeyne van de Coppello komt in de bundel niet voor, maar zijn beroemde rede over het einde van de nachtwakersstaat met beklemtoning van de taak van de staat zou hier niet hebben misstaan.

W. P. Secker

MIDDELEEUWEN

R. Künzel, *Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Historisch-antropologische studies over groeps culturen in de Nederlanden, 7de-13de eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996, Memoria. Cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden; Nijmegen: SUN, 1997, 318 blz., f49,50, ISBN 90 6168 491 9).

Dit is geen samenhangend boek, maar een bont geschakeerde verzameling min of meer met elkaar in verband gebrachte leesvondsten. Het woord vooraf maakt meteen duidelijk welk een

verscheidenheid aan eerder verspreid gepubliceerd materiaal de lezer wacht. De auteur beoogt in zijn inleiding de gepresenteerde schat aan gegevens door theorievorming te ordenen, wat echter in verwardheid blijft steken. Vervolgens is het boek in twee delen opgezet, het eerste gewijd aan groeps culturen, het tweede bestaande uit vier exemplarische studies. Een slotbeschouwing sluit het betogende gedeelte van het boek af. Drie bijlagen, een lijst bronnen en literatuur en een register van zaken maken het boek compleet.

Dit boek is de rijke vrucht van omgang met verhalende bronnen, opgetuigd met ideeën van moderne snit, ontleend aan een brede (mens)wetenschappelijke belezeneid. 'Luisteren, interpreteren, vertellen' is het motto dat de auteur in zijn inleiding lanceert voor de hedendaagse historicus teneinde de meerstemmigheid van de middeleeuwse bronnen te kunnen hanteren. In de laatste woorden van zijn slotbeschouwing geeft Künzel een nadere omschrijving: 'Als we naar de middeleeuwse historici luisteren, proberen we die meerstemmigheid te registreren; als we hen interpreteren proberen we haar te analyseren; wanneer we over het middeleeuwse verleden vertellen, proberen we haar op ons publiek over te dragen' (31-32,273).

Ik moet op voorhand erkennen moeite te hebben met breed opgezette interpretatieve redenties aan de hand van saillant geachte voorbeelden, wanneer ten eerste die redenties niet in hun ontlening duidelijk zijn afgebakend en ten tweede die voorbeelden als zodanig niet op eigen inhoudelijke merites zijn afgewogen. Dat vereist in mijn ogen een systematiek waarmee telkens de kaders van de beschouwing worden aangegeven. Het ontbreken van zo'n systematische opzet en een daaraan adequate beschouwingswijze verhindert niet dat het boek vol staat met wetenswaardigheden en intrigerend mooie verhalen.

In het eerste gedeelte behandelt de auteur het zelfbeeld en de ideologie van de geestelijken (35-48), het beeld en zelfbeeld van de aristocratie (49-63), de kerkelijke visies op het volk (met als heuristisch thema de wisselwerking tussen kerkelijke cultuur en volkscultuur, 64-78) en de beelden van handel, kooplieden, handelsnederzettingen en steden (79-94). De betreffende stukken geven geen uitsluitel over wat nu eigenlijk de bedoeling van het betoog is. Ook analytisch ontbreekt het een en ander. Zo wordt het verhaal over boer Eenos nergens in zijn geheel samengevat; bovendien zou ik — na allereerst de naam van de boer nader te hebben bekeken — me eerder hebben afgevraagd waar die boer de munten en zijn munten schijttende merrie vandaan had gehaald dan in het verhaal 'een eerste symptoom' te zien 'van de veranderingen die zich op den duur in de schriftelijke cultuur zullen voltrekken onder invloed van de mondelinge overlevering', temeer omdat te dienaangaande verder geen exercities worden uitgevoerd (76-77, 90).

Het tweede gedeelte omvat vier 'exemplarische studies', namelijk 'Schaamte en schuldgevoel in enige verhalende bronnen uit de tiende en elfde eeuw' (97-110); 'Rituelen van vernedering en triomf: Stavelot 1065-1071' (111-148); 'Vroege vormen van stedelijke mentaliteiten: Sint-Truiden, Trieren Kamerijk, ca. 1050-1150' (149-224) en 'Een toernooi van doden. Religieuze verscheidenheid in een exempl van Caesarius van Heisterbach' (225-255). De eerste bijdrage over schuld- en schaamtecultuur — eerder in dit tijdschrift gepubliceerd (jaargang 98 (1983) 358-372) — bevat weliswaar aardige fragmenten, maar is in vergelijking tot de andere drie bijdragen van aanzienlijk mindere allure en zou beter kunnen zijn weggelaten. De overige drie zijn stuk voor stuk inhoudrijke bijdragen, gelardeerd met behartenswaardige opmerkingen, verrassende waarnemingen en intrigerende terzijdes, bij tijd en wijle een lust om te lezen en nader te overdenken.

Herhaaldelijk blijkt dat er wat schort aan de heuristische zuiverheid van het gepresenteerde materiaal. Mij tot slechts één voorbeeld beperkend kies ik het commentaar op passages uit *De diversitate temporum* van Alpertus van Metz over Tielse affaires (91-92; vergelijk 73, 259). Allereerst is het mij een raadsel hoe de benevelde man die volgens Alpertus van Metz in die

toestand godslasterlijke taal uitsloeg en beweerde dat de ziel met de laatste ademtocht in de lucht verzwond bij Kiinzel in tweede instantie tot Tielenaar werd gebombardeerd, wat alleen zou kunnen zijn gebaseerd op de vooronderstelling dat de werkzaamheden van Alpertus van Metz in Tiel gelokaliseerd waren, *quod non* (92, 73; over de lokalisatie: Alpertus van Metz, *Gebeurtenissen van deze tijd...*, ingeleid, uitgegeven en vertaald door Hans van Rij met medewerking van Anna Sapir Abulafia (Amsterdam, 1980) xv-xx).

De door Alpertus in zijn afkeurende passages overTielse rechtsgewoonten gehanteerde term *voluntas* verwijst niet naar hoogmoed of tegen God gerichte willekeur, maar op het rechtsgevolg van het keizerlijk privilege waarop de Tielenaars zich beriepen en waardoor zij als groep onttrokken waren aan het gangbare recht: dat is de achtergrond van hun handelwijze *non secundum legem* (namelijk niet volgens de — overigens gangbare, door het koningschap gegarandeerde — wet) *sed secundum voluntatem* (namelijk volgens de eigen willekeur conform het bedoelde privilege, waarbij het de vraag is of het een stedelijke gemeenschap in zijn geheel of een bevoorrechte groep kooplieden betrof). Wat de eed betreft gaat het duidelijk om een onschuldseed, een rechtshandeling die inderdaad tot tal van misstanden heeft geleid en veelvuldig werd veroordeeld, maar die niets te maken heeft met het gerechtelijk duel waarop Kiinzel zinspeelt (en dat Alpertus in dit verband dan ook nergens noemt), noch kan zo'n eed worden beschouwd als 'een vroeg voorbeeld van wat later in de elfde eeuw een van de centrale doeleinden zal zijn van de stedelingen die streven naar eigen rechtsvormen', want, zoals gezegd, het betreft in dit verband de onschuldseed, terwijl die rechtsvormen worden gekenmerkt door de solidariteitseed: de commune of stedelijke gemeenschap als eedgenootschap, waarover Kiinzel elders in zijn boek zulke aardige opmerkingen maakt (met name 217-220). De door Alpertus gesignaleerde en veroordeelde drinkgelagen ten slotte hebben niets of alles met oorspronkelijk heidens gedrag te maken: broederschappen en hun rituelen zijn nu eenmaal veranderd in een grijs niet-christelijk verleden en hebben in gekerstende vorm heel wat van die oude kenmerken behouden. Het gaat niet aan deze zaken concluderend als 'frappante blijken van afwijzing van het christelijk geloof in de handelsnederzetting Tiel' aan te prijzen (259).

Künzels tekst biedt herhaaldelijk aanleiding tot dergelijke exercities. Enerzijds blijkt diengevolge de basis van het betoog twijfelachtig, anderzijds pleit het voor de tekst die kennelijk zo treft dat hij de lezer tot nadere overwegingen noopt. Het verdient in mijn ogen echter verre de voorkeur om gehanteerde bronfragmenten inhoudelijk zuiver en zo compleet mogelijk te presenteren en op eigen merites te beoordelen (dus eerst het volledige verhaal met uitleg) alvorens verhaalfragmenten als 'bewijsmiddel' in een bredere redentie op te nemen. Wat nu ter tafel ligt is een hoe dan ook uiterst waardevolle bundeling van bijeengegaard materiaal dat voortdurend discussiestof biedt.

J. van Herwaarden

G. N. M. Vis, ed., *In het spoor van Egbert. Aartsbisschop Egbert van Trier, de bibliotheek en geschiedschrijving van het klooster Egmond* (Egmondse studiën III; Hilversum: Verloren, 1997, 191 blz., ISBN 90 6550289 0).

Deze bundel, uitgegeven naar aanleiding van het derde Egmond-symposium, op 30 oktober 1993, beschrijft de invloed van Egbert, aartsbisschop van Trier, op het klooster Egmond en bevat daarnaast bijdragen over de bibliotheek en de historiografie van dit klooster.

De zes auteurs van dit mooi uitgevoerde boekje richten zich vooral op collegae-mediaevisten en behandelen op basis van uitgebreid bronnenonderzoek een weinig bekende periode uit de